

Märjamaa kaitseliitlase Hans Littoveri ja tema naise lugu

Mati Mandel

Hans Littover

Hans Littover sündis 16(4). mail 1898. aastal Männiku külas Märjamaa lähedal mõisatöölise peres. Vanemad Jaan Littover ja Tiina Littover (sünd. Lemberg) olid mõisamoonakad Männiku, Mõraste, Paeküla ja Sõtke mõisas. Ka Hans töötas juba lapsena koos vanematega nimetatud mõisate põldudel päevilisena (võttis kartuleid, korjas põldudelt kive jne.). Hansul oli vend Jaan ja õde Maria. Juba teismelisena sai noormees tööd talusulasena Lümandu külas Vainu talus, Tiduvere külas Sepaotsa talus ning Männiku külas Mart Juuriksoni juures. 1916. aastal siirdus Hans merekindluse ehitustöödele Tallinna, kasutades õhtuseid aegu mitmesugustel kursustel osalemiseks. Siis elas ta Nõmmel.

1917. aastal mobiliseeriti Hans Littover Vene sõjaväkke, pärast väljaõpet aga saadeti Balkani rindele. Kodusõja ajal sattus ta Lõuna-Venemaal vangilaagrisse, kust põgenes, ning astus teenistusse punaväkke Budjonnõi I Ratsaarmee. Seal sõdis ta punaste poolel kodusõja lõpuni. 1921. aastal opterus Hans Littover Harkovi ja Moskva kaudu Eestisse, kuhu jõudis oktoobrikuus. Algul oli Hans

Narvas karantiinis, siis suunati politsei valve all elama Märjamaa valda Männiku külla Nõmme tallu. Pärast valve alt vabanemist töötas ta lühikest aega õpetajana Männiku algkoolis. Hariduse oli Hans omandanud iseõppimise teel ja mitmesugustel kursustel. Peatselt sai Hans Littoverist (foto 1) raamatupidaja Märjamaa Tarvitajate ühisuses, 1923. aastast aga Märjamaa Laenu-Hoiu Ühisuses. Viimatinimetatud asutuse reorganiseeris Hans Littover Lääne-Eesti Ühis pangaks, ning hiljem palgati ta selle asjaajajaks-juhatajaks. 1930. aastal valiti ta pangaliikmete peakoosolekul ühtlasi Lääne-Eesti Ühis panga juhatuse esimeheks, mis oli ühiskondlik amet.

Hans Littover näitas seltskondlikus elus üles suurt aktiivsust. Ta oli Tuletõrjeühingu esimees, ühtlasi Tuletõrje Läänemaa Brigaadi varustuspealik. 1930. aastal astus Hans Kaitse liitu ja määrati juba 1931. aastal Märjamaa malevkonna majanduspealikuks.¹ See oli aeg, mil Märjamaal hakati ehitama rahvamaja. Seda teostas Kaitse liit malevkonna pealiku Eduard Arnoveri algatusel.² Hans Littover oli ehitustööde järelevalvaja, pärast maja valmimist aga

¹ Hans Littoveri uurimistoimik. – ERAF, f. 130SM, n. 1, s. 1233, k. 1, l. 11 ja Lääne Maleva Teataja, nr. 7–8(65–66), 24. mail 1931. Märjamaa malevkonna erinumber, lk. 10.

² Kaitse liidu Lääne Malev 1925–1935. Lääne Maleva Teataja, nr. 14, 7. juulil 1935, lk. 21.

maja vanem, kes korraldas hoone üritusteks väljaüürimist, kinoaparatuuri kasutamist ja üüride arvestamist.³ Märjamaa malevkonna kodu avara peosaali ja näitelavaga (foto 2) oli Läänemaa üksuste omanduses olevatest kõige esinduslikum ja ruumikam.⁴1933. aastal abiellus Hans Littover endast viisteist aastat noorema Haapsalu neiu Reedaga (s. 1913).⁵ Lapsi nad paraku 1941. aastani saada ei jõudnud.

Hans Littover oli 1931. aastal ka Märjamaa malevkonna Märjamaa kompanii propagandapealik.⁶ 1934. aasta 15. aprillist kinnitati ta malevkonna pealiku abi ajutiseks kohusetäitjaks. 1935. aastal on kaitseliitlane kinnitatud I klassi laskuriks püstolist laskmises. Hans Littoveri autasustati Kaitseliidu Valgeristi III klassi teenetemärgiga ja Kotkaristi Kuldristiga.⁷ Nõukogude okupatsioon lõpetas Kaitseliidu tegevuse. Kaitseliitlased aga ei osanud ilmselt arvatagi, et igäüks neist on nüüd suures ohus. Mitmeid juhtivaid kaitseliitlasi hakati arreteerima juba 1940. aastal. Juuniküüditamise ettevalmistamise käigus sattusid arreteeritavate nimekirjadesse aga ka malevate ja malevkondade pealikud ning isegi mitmed tavalised malevlased.

Juba 1941. aasta juunikuus koostatud arreteerimismääruses on kirja pandud, et Hans Littover oli Kaitseliidu Märjamaa malevkonna pealiku abi, kuulus malevkonna staabi koosseisu propandapealikuna ning oli ka kulak.⁸

12. juunil on NKVD Läänemaa osakonna ülem Vassili Vits allkirjastanud Hans Littoveri vahistamisorderi. 23. augustil 1941. aastal toimunud ülekuulamise tunnistas Hans Littover, et kuulus lühemat aega ka Isamaaliitu.⁹

21. jaanuaril 1942 koostatud süüdistuskokkuvõttes märgitakse, et Hans Littover kuulus „kontrrrevolutsioonilisse“ organisatsiooni Kaitseliit, kus tal oli ametikoht maakondliku salga staabis. Aktiivse tegevuse eest oli teda kahel korral autasustatud ordenitega. Peale selle oli Littover „fašistliku“ partei Isamaaliit liige. Selle tõttu saadeti Hans Littoveri süüasi ülevaatamiseks NSV Liidu NKVD Erinõupidamisele ning soovitati langetada kõrgeim karistumäär – mahalaskmine! 4. märtsil 1942. aastal ongi erinõupidamine langetanud otsuse Hans Littover maha lasta ja vara konfiskeerida. Otsus on täide viidud 24. aprillil 1942.¹⁰

Hans Littoveri abikaasa Reet Littover viidi

Märjamaa
Kaitseliidu maja.
Foto: erakogu

³ Hans Littoveri uurimistoimik. – ERAF, f. 130SM, n. 1, s. 1233, k. 1, l. 11.

⁴ Lääne Maleva Teataja, nr. 17/18, 1937, lk. 22.

⁵ Administratiivselt väljasaadetu Reet Littoveri toimik nr. 135. – ERAF, f. 2M/O, n. 1, s. 655, l. 55.

⁶ Lääne Maleva Teataja, nr. 7–8 (65–66), 24. mail 1931. Märjamaa malevkonna erinumber, lk. 11.

⁷ Hans Littoveri uurimistoimik. – ERAF, f. 130SM, n. 1, s. 1233, k. 1, l. 12p.

⁸ Hans Littoveri uurimistoimik. – ERAF, f. 130SM, n. 1, s. 1233, k. 1, l. 1.

⁹ Hans Littoveri ülekuulamise protokoll 23.08.1941. – ERAF, f. 130SM, n. 1, s. 1233, k. 1, l. 13p.

¹⁰ Hans Littoveri uurimistoimik. – ERAF, f. 130SM, n. 1, s. 1233, k. 1, l. 16–21.

juuniküüditamise käigus Kirovi oblastisse Oritši rajooni Gadō turbatööstusse, kuhu sattusid ka paljud teised Läänemaalt küüditatud inimesed.

Reet viidi Striži jaama ja saadeti turbatöödele. Tema elust sõja-aastatel pole midagi teada. Küll aga saab elutingimustest Strižis aimu väljasaadetu Lembit Andersoni kirjapan-dust: „Meie elu Strižis on praegu leiva alusel. Päeva kohta tuleb 600–700 gr. Leib, see on praegu ainus toitaine. Sellest kuivatatud on ka praegu „pühadešokolaad“. Stoloovajast saavad kaardi järgi 2 suppi päevas ainult need vähesed poisid, kes külmvõet varvastele vaata-mata tassivad liipreid 70 rbl. eest kuus.“¹¹

Reet Littoveri toimik algab 10. jaanuarist 1945 – ehkki väljasaadetu esimene kiri Eesti NSV siseasjade rahvakomissarile, milles ta palub luba koju tagasi sõita, on allkirjastatud juba 27. novembril 1944. Selles teatab ta, et on sundevakueeritu ja ei ole saanud oma mehest mingit teavet. Naine kirjutab, et on töötanud energiat säästmata turbarabas Nõukogude Liidu võidu heaks ja palub luba kojusaami-seks. Sama kuupäeva kannab kiri Eesti NSV esindusele Moskvast. Järgnevad kirjad 5. märtsist Eesti NSV siseasjade rahvakomissarile ja Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehele. Reet Littoveril on õnnestunud taotlus-tele lisada ka kinnitus Märjamaa Põllumajan-duslikult Krediidühingult, kes soovib endale töötajaks Reet Littoveri. Naine kirjutas 19. aprillil 1945 kirja ka Reevakueerimise Komi-teele. Toimikusse on aga köidetud Eesti NSV Julgeolekuministeeriumi 20. mail 1945 koosta-tud otsus, milles kirjutatakse, et Reet Littoveri mees oli kontrrevolutsioonilise organisatsiooni Kaitseliit aktiivne liige ja üks juhte, kuulus ka Isamaaliitu ning et kohapealne iseloomustus Reet Littoveri kohta ei ole positiivne ning see-tõttu tuleb taotlustele öelda ei.¹²

1946. aasta 23. septembril on Reet Littover kirjutanud uue kirja, seekord Eesti NSV riikliku

julgeoleku ministrile. Selles kirjutab ta, et on töötanud Oritši turbarabas ning teda on korduvalt premeeritud. Ka nimetab ta, et tema vend Evald Laidre võitles Eesti Laskurkorpuse rida-des, onu Aleksander Lahe aga tapeti fašistliku okupatsiooni ajal 1941. aastal koduõues. Veel mainib Reet Littover, et tema vanemad on vanad ja vajavad abi. Kirjale on lisatud doku-ment venna laskurkorpuses võitlemise kohta ja onu kohta, kes tapeti Saksa okupatsiooni ajal.¹³

1947. aasta jaanuaris lahkus Reet Littover omavoliliselt asumiskohast ja siirdus Eestisse. Ta asus elama vanemate juurde Haapsallu ja tal õnnestus saada ka tööd Läänemaa Töö-rahva Saadikute Nõukogu Täitevkomitee sot-siaalkindlustuse osakonnas. Kuna naisel oli säilinud Eesti Vabariigi pass, anti talle Eestis välja Nõukogude pass.¹⁴

1949. aasta 17. aprillil Reet Littover aga arreteeriti ja 2. septembril mõistis Erinõu-pidamine ta väljasaatmiskohast omavolilise lahkumise eest kolmeks aastaks laagrisse, nähes ette ka järgneva tagasisaatmise kind-laksmääratud elukohta,¹⁵ see tähendab Kirovi oblastisse. Nii ka juhtus.

Vahepeal, juba 1949. aasta 24. aprillil on Reet Littoveri ema Anna-Maria Laidre saat-nud kirja Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehele, milles ta on püüdnud leida uusi argumente tütre vabastamiseks ja Eestisse jät-miseks. Ta väidab kirjas, et tütar oli vaid nime poolest Hans Littoveri abikaasa, et mees käitus temaga halvasti, pidas teda rohkem teenijaks kui abikaasaks ja põhjuseks oli, et naine päri-nes tööliklassi hulgast.¹⁶ Ka kirjutab ema, et nende pere kannatas Saksa okupatsiooni ajal, Reeda vend aga sõdis Eesti Laskurkorpuses.¹⁷

1949. aasta augustis kirjutas Reet Lit-toveri isa Kustas Laidre kirja koguni Nõu-kogude Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi esimehele Moskvasse. Ka tema üritas leida uusi argumente tütre vabastamiseks. Nii kir-

¹¹ M. Krikk. Kord Jumal lõi rahva... Olion, Tallinn, 2005, lk. 14.

¹² Administratiivselt väljasaadetu Reet Littoveri toimik nr. 135. – ERAF, f. 2M/O, n. 1, s. 655, l. 2–16p.

¹³ Samas, lk. 21–26.

¹⁴ Reet Littovere ülekuulamise protokoll 18. aprillist 1949. aastast. Reet Littoveri uurimistoimik. – ERAF, f. 16/SM, n. 1, s. 161, l. 3–4.

¹⁵ Reet Littoveri uurimistoimik. – ERAF, f. 16/SM, n. 1, s. 161, l. 21–23.

¹⁶ Niisuguseid väiteid me Reet Littoveri enda palvekirjadest ei leia.

¹⁷ Administratiivselt väljasaadetu Reet Littoveri toimik nr. 135. – ERAF, f. 2M/O, n. 1, s. 655, l. 29–37.

jutas ta, et tütar oli abielludes väga noor, ei mõelnud, kellega end sidus ja et neil olid mehega lahkkelid. Veel nimetab ta, et tema enda üks poeg võitles Eesti Laskurkorpuses, Reet Littoveri onu aga tapeti Saksa okupatsiooni ajal ning ükski sugulane pole olnud seotud fašistlike organisatsioonidega.

Toimikus leidub aga 4. oktoobril 1949 Eesti NSV Julgeolekuministeeriumi koostatud järjekordne otsus, mille on kinnitanud Boris Kumm – vastata eitavalt!¹⁸

Olles asumisel Kirovi oblastis, kuid sedakorda juba Oparinos, saatis Reet Littover 16. märtsil 1956 kirja Eesti NSV Siseasjade Rahvakomissariaadi ülemale, milles palus teatada, kas tema mees Hans Littover on elus või surnud, kuna temal mehe saatuse kohta igasugused andmed puuduvad.

Ajad olid vahepeal siiski oluliselt muutunud. Eesti NSV Siseministeeriumist saadeti Reet Littoveri kiri 28. juulil 1956. aastal edasi Eesti NSV KGB arvestus-arhiiviosakonna ülemale, et seal järelepärimisele vastataks. Nimeetatud osakonna ülem Šornikov palub oma 27. augustil 1956. aastal saadetud kirjas Kirovi oblasti KGB arvestus-arhiivi osakonna ülemale teatada Reet Littoverile suusõnaliselt, et Hans Jaani p. Littover, kes „mõisteti 1942. aastal 10 aastaks tööparanduslaagrisse, suri karistuspäigast 4. oktoobril 1946. aastal kopsuvähki“.¹⁹ Niisiis valetati lesele tema mehe saatuse kohta. Kas ta sai kunagi teada ka tõe, see toimikust ei selgu. Muide, seesugune valetamine mahalastute sugulastele ei olnud noil aegadel erand.²⁰

Millepärast aga hakkas mõne aja pärast Hans Littoveri probleemiga tegelema tol ajal veel Eesti NSV aseprokurör olnud Karl Kimmel. Salajases „Protestis ENSV Ülemkohtu Kriminaalajade Kohtukollegiumile 17. detsembrist 1956. aastast“ nendib aseprokurör, et Hans Littoveri karistati mahalaskmisega koos isikliku vara konfiskeerimisega ning mees hukati 24. aprillil 1942. aastal, tema

abikaasa Reet Littover aga saadeti Kirovi oblastisse eriasumisele. Karl Kimmeli sõnul selgub Hans Littoveri toimiku materjalidest küll, et Hans Littover võttis osa Kaitseliidu ja Isamaaliidu tegevusest, kuid selgub ka see, et pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni astus ta Punaarmee ridadesse, võideldes Denikini, Wrangeli, Mahno ja teiste kontrrevolutsiooniliste üksuste vastu Budjonnõi esimese ratsaarmee kuuenda diviisi kolmanda brigaadi 35. Egorlõski polgu teise eskadroni koosseisus. Seega pole Hans Littoveri vastu 1942. aastal esitatud süüdistus Karl Kimmeli arvates küllalt objektiivne, kuna Hans Littoveri endises tegevuses ei ole tuvastatud nõukogudevastast kontrrevolutsioonilist sihti ega praktilist kontrrevolutsioonilist tegevust, mistõttu tema tegevuses puudub ka kontrrevolutsioonilise kuriteo koosseis.

Seetõttu palub Karl Kimmel tühistada NSVL Siseasjade Rahvakomissari juures asunud Erinõupidamise 4. märtsi 1942. aasta määruse Littover Hans Jaani p. osas, lõpetada tema vastu kriminaalajade menetlus ning lugeda hukatu rehabiliteerituks.

22. detsembri 1956. aastal järgneski sellele protestile ENSV Ülemnõukogu kriminaalajade kohtukollegiumi määratlus „NSV Liidu NKVD 4. märtsi 1942. aasta erinõupidamise süüdimõistva otsuse äramuutmine süütõendite puudulikkuse tõttu“.²¹ Hans Littoveri rehabiliteerimist sellega paraku siiski ei kaasnenud.

Nii nagu ei heastanud miski ka toimunut. Nii Hans Littoveri kui ka sadade teiste sõjaeelse Eesti Kaitseliidu juhtide ning reaalkmete osas.

Mati Mandel

(1945), *PhD*, teadur-kuraator, Eesti Ajaloomuuseum, Pirita tee 56, 10127 Tallinn, mati.mandel@ajaloomuuseum.ee

¹⁸ Samas, l. 46–49

¹⁹ Hans Littoveri uurimistoimik. – ERAF, f. 130SM, n. 1, s. 1233, k. 1, l. 24–27.

²⁰ Näiteks teatati pojale, et Varbla valla konstaabel Riho Kanep, kes samuti maha lasti, oli 1942. aastal surnud krupoossesse kopsupõletikku. – M. Mandel. Kurjuse aasta Lõuna-Läänemaal 1940–1941. Eesti Ajaloomuuseum. *Varia historica II*. Tallinn, 2007, lk. 60.

²¹ Hans Littoveri uurimistoimik. – ERAF, f. 130SM, n. 1, s. 1233, k. 1, l. 22–25.